

Kortvarig framgång. I början av 1930-talet växte intresset för det svenska nationalsocialistiska partiet, men i valet år 1936 fick partiet färre röster än det redovisade antalet medlemmar. Partiledaren Birger Furugård valde då att upplösa partiet.

När den svenska

69 procent av svenska folket vill förbjuda nazistiska organisationer, enligt en opinionsundersökning – en frukt av intensiv desinformation från massmedia om ett överhängande nazihot. Hur hanterades nazismen när den var ett verkligt hot? frågar sig Stefan Lindgren.

nazismen

Erfarenheterna från 1930-talet visar att inte ens verklig nazism bekämpas med förbud. Däremot kan den besegras av en levande demokrati. Men decenniet har i moderiktiga framställningar reducerats till den tid då socialdemokraterna förvandlade Sverige till en tysk lydstat, rensade ut rasbiologiskt oönskade element och förförde folk med social ingenjörskonst.

Ändå försvann under 1930-talet svensk nazism från den politiska kartan. Inte i något skandinaviskt land kom nazisterna upp i mer än ett par procent av rösterna i parlamentsval. I Danmark fick de 1935 och 1939 1,0 respektive 1,8 procent, i Norge 2,2 respektive 1,8 procent 1933 och 1936 och i Sverige endast 0,6 respektive 0,7 procent 1932 och 1936. Dock fick också det halvfasistiska nationella partiet, som hade utvecklat ur högerens fristående ungdomsförbund, 0,9 procent i det senare riksdagsvalet. Bara i Danmark kom nazisterna in i parlamentet.

Intresset klingade av från 1936

I Sverige växte intresset fram till 1936 för att sedan klinga av. I riksdagsvalet försvann nazisterna efter 1936. Det hindrade inte att de lokalt blev en maktfaktor. I Göteborg tog partiet 6 procent 1932. I kommunalvalet 1934 samlade de totalt 30 000 röster fördelade på tre grupperingar. I Skåne tog de 18 kommunala mandat. Men nazismittan från Sjöbo är en mediamytt. Där tog de 1934 ett enda mandat som de tappade i nästa val, med tio andra i Skåne.

Riksdagsvalet 1936 blev ett fiasko. Nationalsocialistiska partiet fick 3 025 röster, färre än partiets redovisade medlemssiffra. Partiledaren Birger Furugård tog konsekvenserna, upplöste partiet och uppmanade medlemmarna att gå till S-O Lindholms parti. Lindholm hade kritiserat Furugårdarnas borgerliga klientel, deras "pladder" om judar och ledarens dryckesvanor. Det sista val där nazisterna spelade någon nämnvärd roll var kommunalvalet 1938, då de samlade 20 000 röster över landet. Redan innan världskriget var slut var den svenska nazismen i stort sett utplånad. 1944 noterade de 4 000 röster i riksdagsvalet, varav en tredjedel från Skåne.

Hur kom det sig att den skandinaviska nazismen inte tog sig trots att Tredje riket stod på höjden av sin makt? Som Ulf Lindström påpekar i sin avhandling *Fascism in Scandinavia 1920-40* (Umeå 1983) saknades inte

förutsättningar. I Sverige slog demokratin igenom ett halvsekel senare än i Danmark och högern var fortfarande ambivalent.

Andra, starkare skäl verkade emot nazismen. Eftersom den misslyckades lika gruvligt i de skandinaviska länderna bör man söka efter gemensamma faktorer. En är att prästerskapet, till skillnad från i de flesta andra europeiska länder, hade avpolitiserats sedan sekler tillbaka. En servil lutheransk kyrka – till skillnad från en självständig romersk-katolsk – missbrukade inte predikstolen till att underordna rösträtten den allsmäktiges vilja, skriver Lindström.

Skandinavien upplevde få territoriella förändringar under 1700- och 1800-talen. Varken Danmarks förlust av Norge eller Sveriges förlust av Finland och sedan Norge resulterade i någon allvarlig revanschism. Nationerna var homogena och nationalismen var åtminstone i Danmark och Norge radikal och romantisk snarare än expansionistisk.

Även jordbrukets struktur spelade in. De som drabbades hårdast av depressionen var de marknadsorienterade och prisberoende medelstora och stora bönderna. Där kunde man vänta sig nazisympatier. Men fyra av fem bönder i Norge och Sverige ägde under tio hektar, de hade en fot i arbetarklassen och var mindre benägna till häftiga högersvängar.

Borgerligheten var samtidigt för svag för att bygga upp en varaktig front mot arbetarna. Storindustrin föredrog att förhandla och kompromissa med fackföreningarna. Ett exempel är att affärstopparna i Sverige övade påtryckningar på högerpartiet för att få det att acceptera rösträtten.

Ett femte skäl var att depressionen aldrig slog så hårt mot de stora och små kapitalägarna, företagen eller tjänstemännen. I huvudsak drabbade den arbetare och bönder. I stället för att skada innesseorganisationerna ledde den till att de stärktes. I Sverige fördubblade flera organisationer sitt medlemstal och mer.

Trenden gick mot samförstånd snarare än konflikt, vilket missgynnade nazisterna. Partisystemet var stabilt och bondeförbundet och högern hade snarare valt att anpassa sig än att söka konfrontation med den extrema högerflykten, vilket minskade dess svängrum. I stället för att utesluta dem som hade smittats av de tyska idéerna, valde etablissemangen att innesluta dem.

Den tidens politiker strävade medvetet efter att beröva nazisterna deras mest lockande argument i stället för att mekaniskt gå emot dem. Även facket undvek taktiken att göra en rättshaverist av varje förvir-

rad nazisympatisör. I Göteborgs LO-distrikt fattades efter viss strid beslutet att inte utesluta arbetare som hyste nazistiska åsikter. Förutom något enstaka lokalt fall efter kriget tycks inte nazister ha uteslutits ur LO.

Det betydde ingalunda att arbetarrörelsen hymlade, den gick i närkamp. Torsten Nilsson berättar i boken *Lag eller näve* om hur han som SSU-ordförande i Skåne gick på nazistmöten. På ett möte i Sjöbo med den svenske föhrem Furugård begärde Nilsson tio minuter, vilket beviljades "detta marxistiska yngel". Torsten Nilsson avslutade anförandet med följande ord:

"Det sades om den geniala konstnären Rafael: Hugg av honom händerna och han är en lika stor målare. Jag säger om Furugård: Hugg av honom huvudet och han är en lika stor tänkare."

Det utlöste tumult i publiken, som måste skingras av statspolisens.

Demokratisk offensiv

Nazismen motverkades av en rad institutionella faktorer. Men den föll inte av sig själv. Avgörande var, menar Lindström, ett beslut i ledande politiska kretsar att befästa demokratin, samtidigt som demokratin i stora delar av Europa snarare avvecklades. Detta var ett drivande motiv bakom de röd-gröna krisuppgörelser som slöts i Skandinavien.

I januari 1933 gjorde de danska socialdemokraterna upp med agrarliberalerna i *kanslergatedeförslaget*. Fem månader senare kom kohandeln mellan socialdemokrater och bondeförbundet i Sverige och samma vår lade det norska arbeiderpartiet fast en liknande kurs på sin kongress, vilket ett par år senare resulterade i *kriseförslaget*.

Gemensamma drag i uppgörelserna är att arbetare och bönder fick bättre villkor. I Sverige avstattes 180 miljoner för att få bukt med arbetslösheten. Bönderna garanterades nästan monopol och utlovades kraftigt höjda priser på sina produkter.

Det antinazistiska motivet bakom krisuppgörelserna kan dokumenteras. I Sverige noterade bland annat Ernst Wigforss i sin dagbok i samband med ett rödgrönt toppmöte i april 1933:

"Inga sympatier för nazismen kan urskiljas. Kanke i stället idén att beröva antidemokratisk propaganda all jordmän genom konkreta beslut tagna tillsammans med soc.dem."

Krisuppgörelsernas inverkan på ekonomin kan dis-